

Ewa Młynarczyk

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

O potrzebie badań nad dziedzictwem kultury materialnej utrwalonej w polskiej frazeologii i paremiologii

Słowa kluczowe: frazeologia, paremiologia, dziedzictwo kulturowe, kultura materialna

Key words: phraseology, paremiology, cultural heritage, material culture

W lingwistyczno-kulturowym nurcie badań¹, rozwijanym w Polsce od kilkudziesięciu lat, wiele opracowań zostało poświęconych, w całości lub w części, odtwarzaniu rozmaitych aspektów językowego obrazu świata² zakrzepłych w nieswobodnych związkach wyrazowych, które należą do jednostek szczególnie mocno sprofilowanych kulturowo. Utrwalone w nich treści są – w zasadniczej części – świadectwem dawnych realiów i sposobów postrzegania świata. Jerzy Bartmiński, pisząc o możliwościach rekonstrukcji obrazu świata Polaków, stwierdza:

Frazeologizmy i przysłowia, których przydatność w badaniach JOS jest niekwestionowana, odbijają raczej doświadczenia minionej przeszłości, zawierają pewne charakterystyki „zakrzepłe” (by użyć formuły R. Grzegorzczukowej), nie zaś aktualnie dominujące (Bartmiński 2009: 209).

Pisząc o współczesnym obrazie Polaków, należy wziąć pod uwagę inne dane (rozmaite teksty, przekazy medialne, także wyniki ankiet oraz szerokie konteksty kulturowe, na przykład wierzenia, zwyczaje), wydaje się jednak, że równie ważnym zadaniem badawczym jest odtwarzanie na podstawie zasobów

¹ Teoretyczno-metodologiczne założenia tego nurtu oraz praktyczne ich zastosowania w sposób syntetyczny zostały omówione (wraz z obszerną bibliografią) między innymi w pracach J. Bartmińskiego (2001, 2009).

² Pojęcie *językowego obrazu świata*, kluczowa kategoria badawcza w nurcie prac językowo-kulturowych, wielokrotnie definiowane w literaturze przedmiotu, wymaga obecnie doprecyzowania. Działanie takie podejmuje między innymi J. Bartmiński, pisząc: „Czym jest językowy obraz świata? Przyjmuję, że najogólniej mówiąc, jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy «utrwalone», czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, w kliszowanych tekstach (np. przysłowia), ale także sądy presuponowane, tj. implikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów” (Bartmiński 2009: 12). O badaniach JOS we frazeologii pisali między innymi Anna Pajdzińska (2010), Wojciech Chlebda (2000), Ewa Jędrzejko (2000). Bogatą bibliografię z tego zakresu przytacza Jerzy Bartmiński (2000, 2001, 2009).

frazeologicznych i paremiologicznych coraz to nowych składników owego „zakrzepłego” w nich obrazu dawnych realiów i doświadczeń naszych przodków. Zadanie to z powodzeniem realizuje wielu badaczy, między innymi Ryszard Tokarski (1992, 1999), Ewa Jędrzejko (2002a, 2002b, 2007), Anna Pajdzińska (1988), Alicja Nowakowska (2007), Agnieszka Piela (2009a, 2009b), Ewa Młynarczyk (2012a, 2012b, 2011, 2013)³.

Jednym z aspektów szczególnie mocno utrwalonym na płaszczyźnie frazeologicznej i paremiologicznej są realia dawnej kultury materialnej, której zmetaforyzowane obrazy posłużyły ludowej, zdroworozsądkowej mądrości do wyrażenia wielu skomplikowanych pojęć, sądów lub przekonań.

Kultura materialna to pojęcie o szerokim zakresie, obejmującym wiele dziedzin ludzkiej działalności. W trójpodziale przyjmowanym zazwyczaj w polskiej literaturze etnograficznej za Leszkiem Moszyńskim (1958: 23) kultura materialna to jeden z trzech obszarów badawczych, obok kultury duchowej i społecznej.

Według *Słownika etnologicznego* (Staszczak 1987) kultura materialna „oznacza te wszystkie wytwory i działania człowieka, które należą już do sfery kultury, czyli nie są związane tylko z funkcjonowaniem człowieka jako żywego organizmu, lecz służą wyłącznie lub głównie umożliwianiu i podtrzymywaniu materialnego istnienia człowieka jako żywego organizmu i gatunku” (Staszczak 1987: 198).

Autorka przywołanej definicji, Zofia Staszczak, dodaje, że używanie tego terminu oraz przeciwstawianie kultury materialnej kulturze duchowej budzi zastrzeżenia badaczy:

Każdy bowiem wytwór materialny służący dowolnemu celowi, zanim został wytworzony, musiał pojawić się jako „idea”, jako pomysł lub wyobrażenie w umyśle człowieka, a żadna idea nie funkcjonuje społecznie (nie istnieje), jeżeli nie przejawia się w jakiejś rzeczy, znaku lub zachowaniu. Podział więc na kulturę materialną i duchową jest zawsze sztuczny (Staszczak 1987: 198).

Złożoność tego problemu pokazuje między innymi sposób kwalifikowania niektórych artefaktów, zwłaszcza tych, które są przedmiotami użytkowymi, ale mają również aspekt artystyczny. W pracach etnograficznych takie wytwory „od strony ich materialnego charakteru omawiano w obrębie kultury materialnej, zaś od strony wyrazu estetycznego w obrębie kultury duchowej” (Staszczak 1987: 199).

Nieostrość granic między sferą materialną a sferą duchową stanowi również jeden z istotnych problemów metodologicznych przy ustalaniu motywacji jednostek leksykalnych i paremicznych (Walczak 2016).

Prace z zakresu etnologii i etnografii – choćby bogaty dorobek naukowy Instytutu Kultury Materialnej PAN – pokazują, że co prawda nie jest możliwa pełna separacja czysto materialnych zjawisk, to ważne jest rozłożenie akcentów w prowadzonych badaniach, wyodrębnienie zatem kultury materialnej jako działu skupionego

³ Ciekawe opracowania znalazły się także w zbiorowych monografiach, m.in.: Pajdzińska, Krzyżanowski (red.) 1999; Chlebda (red.) 2007; Młynarczyk, Horyń (red.) 2016. Ze względu na ograniczone rozmiary artykułu wymieniam tylko przykładowe prace poświęcone różnym aspektom (teoretycznym i praktycznym) językowego obrazu przeszłości utrwalonego w multiwerbimach.

na społeczno-technicznym aspekcie działań człowieka jest wskazane i praktykowane metodologicznie.

Warto przyrzeć się praktyce badawczej – rozstrzygnięciom zaproponowanym w opracowaniach o charakterze podręcznikowym, które dotyczą kultury materialnej konkretnego obszaru geograficznego i historycznego. Obszernym opracowaniem syntetyzującym wiedzę z tego zakresu w odniesieniu do dziejów Polski jest siedmiotomowa *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, dzieło zbiorowe wydane pod redakcją Witolda Hensla i Jana Pazdura w roku 1978 pod patronatem Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (Hensel, Pazdur (red.) 1978).

Autorzy tej publikacji zastosowali w większości tomów następujący podział omawianej dziedziny:

- 1) produkcja rolnicza i przemysłowa, w tym rzemiosło,
- 2) transport i łączność,
- 3) handel,
- 4) budownictwo i urządzenia użyteczności publicznej,
- 5) pożywienie, odzież, mieszkanie, warunki sanitarne i higieniczne (Hensel, Pazdur (red.) 1978, t. 3–5).

Każda z tych dziedzin ma swój znaczący udział w życiu przeciętnego człowieka, należy zatem do sfery doświadczeń szczególnie mu bliskich, będących zarazem wspólnymi doświadczeniami całych społeczności w określonych kulturowo i geograficznie granicach.

Jak wszystko, co ważne i bliskie dla człowieka, wymienione wyżej dziedziny życia i ich materialne przejawy znalazły swoje odzwierciedlenie w strukturze pojęciowej języka. Zgodnie z kognitywną zasadą ucieleśnionego doświadczenia i prymatu konkretności nad abstrakcją (Lakoff, Johnson 1988) rozmaite aspekty materialnej codzienności legły u podstaw metaforycznego bądź metonimicznego obrazowania wielu nieswobodnych związków wyrazowych służących użytkownikom języka do konceptualizowania różnych abstrakcyjnych pojęć, skomplikowanych stanów emocjonalnych lub doznań metafizycznych, które łatwiej wyrazić za pomocą sytuacji i przedmiotów doświadczanych i obserwowalnych zmysłowo.

Zobrazowane w zasobach frazeologii i paremiologii przejawy kultury materialnej, wyodrębniane jako osobne pola tematyczne, stały się obiektem opisu w pracach wybitnych polskich paremiografów – Antoniego Krasnowolskiego (1928) i Jana Stanisława Bystronia (1933). Stałe połączenia wyrazowe motywowane realiami różnych dziedzin kultury materialnej stanowią również przedmiot badań językoznawczych, w opracowaniach sprofilowanych tematycznie lub dotyczących różnych grup leksemów (m.in. Jędrzejko 2002a, 2002b, 2007, 2009; Dźwigoł 2012, 2015; Młynarczyk 2011, 2012a, 2012b, 2013; Pajdzińska 1988; Tokarski 1992; Treder 2005; Wiśniewska 2015; Wysoczański 2005a, 2005b).

Wiele prac z omawianego zakresu znalazło się w piątym tomie serii „Dialog z Tradycją” zatytułowanym *Językowe dziedzictwo kultury materialnej* (Młynarczyk, Horyń (red.) 2016). Prace zamieszczone w tej wieloautorskiej monografii ukazują bogactwo leksykalnych, frazeologicznych i paremiologicznych śladów kultury materialnej w językach słowiańskich⁴. Ze szczególnym zainteresowaniem badaczy

⁴ Oglądowi został poddany zarówno materiał polskojęzyczny, jak i pochodzący z innych języków słowiańskich: białoruskiego, bułgarskiego, czeskiego, górnołużyckiego, macedoń-

spotkały się, mocno odzwierciedlone w języku, obszary bliskie każdemu człowiekowi, składające się na jego codzienne bytowanie, takie jak pożywienie, ubiór, narzędzia, środki transportu, oraz rozmaite dziedziny ludzkiej aktywności – rolnictwo, pasterstwo owiec, przemysł wydobywczy (górnictwo solne), działalność usługowa.

Monografia ta pokazuje też wielość i różnorodność tekstów, które mogą się stać podstawą źródłową badań tej sfery języka, są to między innymi inwentarze, księgi sądowe, testamenty, statuty cechów rzemieślniczych. Teksty te, rzadko lub nie w pełni wykorzystywane w korpusach źródłowych słowników ogólnych języka polskiego, stanowią podstawę materiałową wielu historycznojęzykowych opracowań dotyczących głównie leksyki (por. m.in.: Horyń 2011; Kobylińska 2013; Pihan-Kijasowa 2010; Wiśniewska 2003, 2004, 2015; Zajda 1999, 2016; Żurawska-Chaszczyńska 2014). Osadzone w tym nurcie badań opracowania pokazują, że teksty nieliterackie to bogate źródło leksyki i frazeologii, głównie z zakresu kultury materialnej.

Istniejące prace dają wyobrażenie o wielości i zróżnicowaniu językowych świadectw dawnej kultury materialnej. Pokazują również, jak bardzo te sfery tematyczne frazeologii i paremiologii ulegają zmianom pod wpływem przeobrażeń cywilizacyjnych i kulturowych. Znaczna część jednostek frazeologicznych z tego zakresu staje się recesywna lub niezrozumiała we współczesnych realiach. O tym, że rozwój technologii przyczynia się do tak zwanej wymiany kodów, pisała już ponad trzydzieści lat temu Irena Bajerowa (1980), zwracając szczególnie uwagę na recesywność frazeologizmów mających związek ze światem przyrody. Perspektywę przemian w polskim zasobie frazeologicznym pod wpływem przeobrażeń cywilizacyjnych w opisie tematycznie sprofilowanych grup frazemów przyjęły między innymi Jolanta Tambor (1991), Alicja Nowakowska (2006) i Beata Nowakowska (2005).

Głębokie przeobrażenia zaszły również w zasobie frazeologicznym o proveniencji rzemieślniczej, co potwierdza materiał zgromadzony przez Ewę Młynarczyk w monografii *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii* (Młynarczyk 2013). Porównanie zasobu frazeologizmów i przysłów udokumentowanych w historycznych i współczesnych zbiorach leksykograficznych pokazało dużą ich recesywność w polszczyźnie przełomu XX i XXI wieku. Z całego zbioru (ze słowników historycznych i współczesnych), liczącego ponad 1100 jednostek, słowniki współczesne (z przełomu XX i XXI wieku) notują niewiele ponad 100 jednostek o proveniencji rzemieślniczej. Zmiany w społecznym sposobie funkcjonowania rzemiosła (brak możliwości bezpośredniej obserwacji prac rzemieślniczych, obecnie pokazywanych jedynie w czasie imprez folklorystycznych) spowodowały, że nie powstają też nowe frazemy z tego kręgu tematycznego.

W jednostkach, które pozostają w czynnym słownictwie Polaków, użytkownicy nie zawsze rozpoznają rzemieślniczą proveniencję, choć wciąż w warstwie dosłownej, genetycznej można ją odczytać i odtworzyć przy tym obraz mało znanej lub zupełnie nieznaney, zwłaszcza młodszemu pokoleniu, rzeczywistości, na przykład:

skiego, rosyjskiego, serbskiego słowackiego i ukraińskiego. Artykuły poświęcone wybranym grupom tematycznym leksyki, frazeologii i paremiologii tych języków reprezentują ujęcia opisowe bądź konfrontatywne.

coś jest wodą na czyj młyn; robić coś na jedno kopyto⁵; trzymać kogoś w karbach / w ryzach; cienko prząść; ukręcić / kręcić na siebie / na kogoś bat / bic; nie optaci się skórka za wyprawę; farbowany lis.

Zanik przysłów o proveniencji rzemieślniczej oraz niska znajomość ich genezy wiążą się z głębokimi przeobrażeniami cywilizacyjnymi, jakie dokonały się w wytwórczości i usługach oraz w społecznym postrzeganiu rzemiosł. Głębokie zmiany zaszły również w codziennej komunikacji językowej, między innymi zmniejszyła się rola przysłów jako nośników treści dydaktycznych czy tekstów interpretujących rzeczywistość (Buttler 1989).

Zjawiska obserwowane w zasobie oraz funkcjonowaniu frazeologii rzemieślniczej można dostrzec również w innych obszarach tematycznych, na przykład w bogatej niegdyś frazeologii motywowanej realiami rolniczymi (Sikora, Gołdowski 2016), myśliwskimi (Dynak 2003, 2012) czy handlowymi (Młynarczyk 2008; Skorupska-Raczyńska 2016).

Wydaje się zatem, że opracowanie frazemów, które w swej warstwie genetycznej zawierają obraz rozmaitych aspektów dawnej, dziś już mało znanej rzeczywistości, zwłaszcza dziedzin życia, które uległy dużym przeobrażeniom, staje się pilnym zadaniem badawczym. Pisał o tym między innymi Wojciech Chlebda w opracowaniu dotyczącym frazeologii XX wieku:

Rejestrem XX-wiecznych ubytków frazeologicznych nie dysponujemy, tym bardziej więc postulat systematycznej analizy procesów powstawania tej „frazologii recesywnej” zgłaszam tu jako pilny, gdyż w ostatnich dekadach XX wieku jesteśmy świadkami „wymiany kodów”, jak to kiedyś określiła Irena Bajerowa, albo wręcz naruszenia jedności kodu kulturowego Polaków – kodu konstytuowanego w dużej mierze przez frazeologię właśnie – co jest zjawiskiem o potencjalnie ważkich następstwach społecznych (Chlebda 2001: 160).

W innym miejscu Wojciech Chlebda wymienia wśród pilnych zadań frazeologicznych opracowanie

frazeologicznego słownika etymologiczno-historycznego, który poszczególne jednostki opatrywałby datami ich pierwszych notowań, komentarzami genetycznymi i odsyłaczami do istniejących już opracowań naukowych na ten temat (Chlebda 2007a: 30).

Naprzeciw takim postulatom wychodzi pomysł, który zrodził się przed kilku laty w Katedrze Lingwistyki Kulturowej i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie – zgromadzenia i opisu jednostek frazeologicznych i paremiologicznych z kilku domen tematycznych oraz ich wieloaspektowego opisu, przede wszystkim w perspektywie motywacyjno-genetycznej. Inicjatywa ta,

⁵ Genetyczne znaczenie tego frazeologizmu jest zupełnie niezrozumiałe dla większości młodych użytkowników języka. Przekonałam się o tym, prosząc grupy studenckie o wyjaśnienie, z jaką dziedziną życia kojarzą to (znane im dobrze w przenośnym znaczeniu) połączenie słowne. Nie potrafili jej prawidłowo wskazać, kojarząc komponent *kopyto* ze znaczeniem ‘zrogowaciała część ciała zwierząt’.

realizowana w ramach szerszego projektu „Dialogu z Tradycją”⁶, zyskała miano: *Badania nad dziedzictwem językowo-kulturowym utrwalone w zasobach frazeologicznych i paremiologicznych języka polskiego oraz innych języków słowiańskich*.

W ramach planowanego projektu poszczególne domeny tematyczne, między innymi biblizmy, mitologizmy, animalizmy, funeralia oraz frazeologizmy motywowane realiami kultury materialnej, realizowane są osobno⁷, w kilku formach: spotkaniach konferencyjnych⁸, serii wydawniczej „Dialog z Tradycją”⁹ oraz w pracach nad zbudowaniem bazy elektronicznej dostępnej w przyszłości online dla wszystkich zainteresowanych.

Każda z domen tematycznych zyska odrębne opracowanie w bazie, której struktura może oddać swoistość poszczególnych części materiału frazeologicznego. Baza frazeologizmów motywowanych realiami kultury materialnej została podzielona na kilka sfer. Pod uwagę wzięto w pierwszej kolejności te dziedziny, których w sposób szczególnie dotyczą przemiany cywilizacyjne: rzemiosło (wytwórczość i usługi), handel, wymiana towarowa, rolnictwo, wydobywanie surowców, warunki bytowe naszych przodków (budownictwo, wyżywienie, higiena itp.).

Zasób frazeologizmów i przysłów ekscerpowanych ze zbiorów frazeo- i paremiograficznych w ramach poszczególnych domen tematycznych zyska w bazie wieloaspektowy opis, którego składnikami będą między innymi: definicja znaczeniowa, wyjaśnienie motywacji frazemu w perspektywie lingwistycznej (w tym objaśnienia komponentów o ograniczonym zasięgu chronologicznym, terytorialnym lub społecznym), kulturowej i historycznej, notacje w źródłach leksykograficznych (historycznych i współczesnych) oraz egzemplifikacje tekstowe (między innymi z korpusów językowych, przekazów medialnych i reklamowych) dokumentujące zarówno

⁶ Celem projektu „Dialog z Tradycją” są interdyscyplinarne badania nad trwałością i zmiennością dziedzictwa kulturowego utrwalonego w języku i w różnego typu tekstach kultury. Propozycja ta, pozwalająca objąć zróżnicowane tematycznie obszary poddawane oglądowi z rozmaitych metodologicznie perspektyw, spotkała się z żywym odzewem badaczy z polskich i zagranicznych ośrodków naukowych.

⁷ Pieczę nad poszczególnymi domenami sprawują pracownicy Katedry Lingwistyki Kulturowej i Komunikacji Społecznej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, zajmujący się od dawna daną tematyką: frazeologia biblijna stanowi obiekt wieloletnich, szczegółowych badań Stanisława Koziary (por. m.in. 2001, 2007, 2009, 2015), mitologizmy oraz – szerzej – antycyzmy to przedmiot bliższego oglądu Magdaleny Pudy-Blokesz (m.in. 2014, 2015, 2016), mitologią słowiańską i demonologią zajmuje się natomiast Renata Dźwigoł (por. m.in. 2004, 2014, 2015, 2016). Szeroko pojęta kultura funeralna to obiekt badań Iwony Steczko (m.in. 2011, 2012, 2015), a kultura materialna – Ewy Młynarczyk (m.in. 2008, 2011, 2012a, 2012b, 2013). Współpracę w ramach projektu zadeklarowało kilkanaście osób z różnych polskich i zagranicznych ośrodków naukowych.

⁸ Do tej pory odbyły się trzy spotkania konferencyjne w latach: 2010, 2013 i 2015.

⁹ Dotychczas ukazały się cztery tomy serii, z czego dwa pierwsze zostały opublikowane w ramach czasopisma „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 6 (2011) i t. 7 (2012), dwa kolejne – w ramach odrębnej serii wydawniczej „Dialog z Tradycją” (Dźwigoł, Steczko 2015). Wobec dużego zainteresowania projektem i znacznego zróżnicowania podejmowanych obszarów badawczych w 2015 roku została podjęta decyzja o sprofilowaniu kolejnych tomów serii pod kątem wybranych domen tematycznych. Pierwszą z nich jest kultura materialna, której został poświęcony tom V serii (Młynarczyk, Horyń (red.) 2016).

użycia kanoniczne, jak i niekanoniczne, a także konieczne komentarze na temat funkcjonowania danej jednostki w polszczyźnie.

W planowanej bazie elektronicznej odrębne podhasła mają stanowić odpowiedzi jednostek paremicznych z niektórych innych języków słowiańskich. Opracowania te mogą przyczynić się do lepszego rozeznania obszarów wspólnych doświadczeń i wiedzy narodów słowiańskich, ale też do poznania zróżnicowanego obrazu świata w nich utrwalonego.

Wielostronny opis zasobów frazeologii i paremiologii pod kątem zawartych w nich rozmaitych aspektów dziedzictwa kulturowego jest zadaniem badawczym szczególnie ważnym w dzisiejszej rzeczywistości, w której następują niezwykle szybkie zmiany pod wieloma względami – technologicznym, obyczajowym, kulturowym czy komunikacyjno-językowym. Zadanie to, realizowane przez opracowania poświęcone poszczególnym składnikom językowego obrazu świata, może być także wypełnione przez stworzenie nowoczesnej elektronicznej bazy sprofilowanych tematycznie zasobów frazeologicznych i paremiologicznych, mającej stanowić – w intencji jej pomysłodawców – podstawę kolejnych opracowań, a także służyć jako źródło łatwo dostępnej, rzetelnej wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego utrwalonego w polszczyźnie i w innych językach słowiańskich.

Bibliografia

- Bajerowa I., 1980, *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków.
- Bartmiński J. (red.), 1990, *Językowy obraz świata*, Lublin.
- Bartmiński J., 2000, *Językowy obraz Polaków w okresie przemian*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole, s. 179–195.
- Bartmiński J., 2001, *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa, s. 27–53.
- Bartmiński J., 2009, *Językowe podstawy obrazu świata*, wyd. 3, Lublin.
- Buttler D., 1989, *Dlaczego zanikają przysłowia w dwudziestowiecznej polszczyźnie?*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 332–337.
- Bystron J.S., 1933, *Przysłowia polskie*, Kraków.
- Chlebda W., 2000, *Płaszczyzny oglądu językowego obrazu świata w opisie semantycznym języka*, [w:] *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. S. Gajda, Opole, s. 163–178.
- Chlebda W., 2001, *Frazeologia polska minionego wieku*, [w:] *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa, s. 155–165.
- Chlebda W., 2007a, *Mały prywatny katalog pilnych zadań frazeologicznych*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej VIII*, red. A.M. Lewicki, Lublin, s. 15–31.
- Chlebda W. (red.), 2007b, *Frazeologia a językowe obrazy świata przelotu wieków*, Opole.
- Dynak W., 1993, *Łowy, łowcy i zwierzyzna w przysłowiaach polskich*, Wrocław.
- Dynak W., 2012, *Łowiectwo w kulturze polskiej*, Wrocław.
- Dźwigoł R., 2004, *Polskie ludowe słownictwo mitologiczne*, Kraków.
- Dźwigoł R., 2012, *Obraz stołu w polszczyźnie*, „Język Polski”, t. 92, s. 301–311.
- Dźwigoł R., 2014, *O „diabelskich” nazwach i nazwaniach*, [w:] *Polono-Slavica in honorem Maria Wojtyła-Świerżowska*, red. L. Bednarczuk, H. Chodurska, A. Mażulis-Frydel, Kraków, s. 77–90.

- Dźwigoł R., 2015, Jedz, a bądź zdrow – *porady dotyczące jedzenia i zdrowia (na podstawie polskich przysłów i powiedzeń)*, [w:] *Dialog z Tradycją*, t. 3: *Język – komunikacja – kultura*, red. R. Dźwigoł, I. Steczko, Kraków, s. 199–214.
- Dźwigoł R., 2016, *Ślady wierzeń ludowych z zakresu demonologii odzwierciedlone w jednostkach frazeologicznych*, [w:] *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 2, red. M. Mączyński, E. Horyń, E. Zmuda, Kraków, s. 333–358.
- Dźwigoł R., Steczko I. (red.), 2015, *Dialog z Tradycją*, t. 3–4: *Język – komunikacja – kultura*, Kraków.
- Hensel W., Pazdur J. (red.), 1978, *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 1: *Od VII do XII wieku*, red. M. Dembińska, Z. Podwińska; t. 2: *Od XIII do XV wieku*, red. A. Rutkowska-Płachcińska; t. 3: *Od XVI do połowy XVII wieku*, red. A. Keckowa, D. Molenda; t. 4: *Od połowy XVII do końca XVIII wieku*, red. Z. Kamińska, B. Baranowski; t. 5: *Od 1795 do 1870 roku*, red. E. Kowecka, oprac. M. Różycka-Glassowa, E. Kowecka, t. 6: *Od 1870 do 1918 roku*, red. B. Baranowski, J. Bartyś, T. Sobczak, Warszawa.
- Horyń E., 2011, *Słownictwo wiejskich ksiąg sądowych ziemi brzeskiej (XVI–XIX w.)*, Kraków.
- Jędrzejko E., 2000, *Frazeologia w przestrzeni lingwistyki „integralnej” (Uwagi o wieloaspektowości badań frazeologicznych)*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, s. 99–120.
- Jędrzejko E., 2002a, *Obrazki z dziejów Polski – czyli jeszcze o historyczno-kulturowym aspekcie frazeologii i paremiologii*, [w:] *Problemy Frazeologii Europejskiej V*, red. A.M. Lewicki, Lublin, s. 60–78.
- Jędrzejko E., 2002b, *Przeszłość szlachecko-włościańska w języku przechowana*, [w:] *W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury*, red. H. Synowiec, Katowice, s. 604–613.
- Jędrzejko E., 2007, *O polskiej kulturze kulinarno-biesiadnej z perspektywy etnoparemiologii*, [w:] *Pokarmy i jedzenie w kulturze. Tabu, dieta, symbol*, red. K. Łeńska-Bąk, Opole, s. 13–33.
- Jędrzejko E., 2009, *W stronę etnoparemiologii słowiańskiej. Kultura narodowa w przysłowiach utrwalona*, [w:] *Славянские языки: аспекты исследования*, red. E.N. Rudenko, Mińsk, s. 65–72.
- Kobylińska J., 2013, *Studia nad językiem ksiąg gromadzkich wsi Kasina Wielka 1513–1804*, Kraków.
- Koziara S., 2001, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Kraków.
- Koziara S., 2007, *Obrazy świata biblijnego utrwalone w polskiej frazeologii*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 183–190.
- Koziara S., 2009, *Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego*, Kraków.
- Koziara S., 2015, *Szkice z polskiej frazeologii biblijnej*, Kraków.
- Krasnowolski A., 1906, *Przenośnie mowy potocznej*, cz. 2: *Życie praktyczne i duchowe*, Warszawa.
- Krawczyk-Tyrpa A., 1987, *Frazeologia somatyczna. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała w gwarach polskich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Lakoff M., Johnson G., 1988, *Metafory w naszym życiu*, tłum. T.P. Krzeszowski, Warszawa.
- Mazurkiewicz-Brzozowska M., 1993, *Praca: wybrane warianty znaczenia słowa we współczesnej polszczyźnie i ich struktura kognitywna*, [w:] *Nazwy wartości: studia leksykalno-semantyczne*, t. 1, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin, s. 133–145.
- Młynarczyk E., 2008, *Dawne zwyczaje handlowe utrwalone w polskiej frazeologii*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 4, s. 292–301.

- Młynarczyk E., 2011, *Od kiedy szewc bez butów chodzi? – tradycyjne zawody rzemieślnicze w polskiej frazeologii i paremiologii*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 6, s. 233–243.
- Młynarczyk E., 2012a, *Wybrane historyczno-kulturowe aspekty frazeologii rzemieślniczej*, „Studia Językoznawcze”, t. 11, Szczecin, s. 137–150.
- Młynarczyk E., 2012b, *Znaczenie pana po cholewach, czyli utrwalony w przysłowiach obraz ubioru jako symbolu hierarchii społecznej*, „LingVaria”, t. 7, z. 2 (14), s. 55–64.
- Młynarczyk E., 2013, *Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, Kraków.
- Młynarczyk E., Horyń E. (red.), 2016, *Dialog z Tradycją*, t. 5: *Językowe dziedzictwo kultury materialnej*, Kraków.
- Moszyński L., 1958, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, Warszawa.
- Nowakowska A., 2005, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław.
- Nowakowska A., 2006, *Staropolskie frazeologizmy „naturalne” w świadomości językowej współczesnych Polaków*, [w:] *Staropolszczyzna piękna i interesująca*, t. 2, red. E. Koniusz, S. Cygan, Kielce, s. 57–63.
- Nowakowska A., 2007, *Językowy obraz miasta w polskiej frazeologii*, [w:] *Frazeologia a językowe obrazy świata przełomu wieków*, red. W. Chlebda, Opole, s. 303–308.
- Nowakowska B., 2005, *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*, Kraków.
- Pajdzińska A., 1988, *Frazeologia a zmiany kulturowe*, „Poradnik Językowy”, z. 7, s. 480–487.
- Pajdzińska A., 2010, *Przydatność frazeologizmów w badaniach językowego obrazu świata*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne*, red. S. Bąba, K. Skibski, M. Szczyszek, Poznań, s. 87–97.
- Pajdzińska A., Krzyżanowski P. (red.), 1999, *Przeszłość w językowym obrazie świata*, Lublin.
- Piela A., 2009a, *Paleosemantyzmy w związkach frazeologicznych*, „Poradnik Językowy”, nr 4, s. 65–74.
- Piela A., 2009b, *O badaniach polskiej frazeologii historycznej*, [w:] *Zielonogórskie seminaria językoznawcze 2006–2007*, red. M. Hawrysz, Zielona Góra, s. 57–67.
- Pihan-Kijasowa A., 2010, *Wileńskie słownictwo rzemieślnicze XVI–XVIII wieku. Rekonesans badawczy*, [w:] *Językowe i kulturowe dziedzictwo Wielkiego Księstwa Litewskiego. Księga jubileuszowa na 1000-lecie Litwy*, red. J. Mędelska, Z. Sawaniewska-Mochowa, Bydgoszcz, s. 334–341.
- Puda-Blokesz M., 2014, *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim (na materiale leksykografii XX i XXI wieku)*, Kraków.
- Puda-Blokesz M., 2015, *Po nitce do kłębka: mały słownik mitologizmów frazeologicznych języka polskiego*, Kraków.
- Puda-Blokesz M., 2016, *Wokół problemów genezy polskich mitologizmów frazeologicznych*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej: geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, Poznań, s. 69–83.
- Raclavská J. et al., 2015, *Pes v jazyce a myšlení*, Ostrava.
- Sikora K., Gołdowski K., 2016, „*Pożegnanie z rolą*”, Kraków, s. 441–454.
- Skorupska-Raczyńska E., 2016, *Kupić, nie kupić, potargować można... O kupiectwie, handlu i wymianie towarowej w przysłowiach polskich dawnych i współczesnych*, [w:] *Dialog z Tradycją*, t. 5: *Językowe świadectwa dawnej kultury materialnej*, red. E. Młynarczyk, E. Horyń, Kraków, s. 345–362.
- Staszczak Z., 1987, *Słownik etnologiczny: terminy ogólne*, Warszawa.

- Steczko I., 2011, *Językowe sposoby wyrażania aktu śmierci w dawnych inskrypcjach nagrobnych z Cmentarza Rakowickiego w Krakowie*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 6: *Dialog z tradycją*, cz. 1, s. 92–108.
- Steczko I., 2012, *Frazeologia żalu w XIX-wiecznych inskrypcjach nagrobnych z Cmentarza Rakowickiego w Krakowie*, [w:] *Parémie národů slovanských. 6: sborník příspěvku 91 z mezinárodní konference konané v Ostravě ve dnech 9.–10. října 2012*, red. L. Mrověcová, Ostrava, s. 224–233.
- Steczko I., 2015, *Z ostatnim pożegnaniem... o napisach na szarfach żałobnych*, [w:] *Dialog z Tradycją*, t. 4: *Język – komunikacja – kultura*, red. R. Dźwigoł, I. Steczko, Kraków, s. 403–420.
- Tambor J., 1991, *Słownictwo i frazeologia odbiciem tendencji cywilizacji technicznej*, „Język a Kultura”, t. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*, red. J. Puzynina, J. Bartmiński, Wrocław, s. 65–70.
- Tokarski R., 1992, *Obraz wsi utrwalony w języku*, „Prace Filologiczne”, t. 37, s. 269–280.
- Tokarski R., 1999, *Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 9–23.
- Treder J., 2005, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk.
- Walczak B., 2016, *Refleksje na marginesie motywacji tradycyjnych związków frazeologicznych*, [w:] *Dialog z Tradycją*, t. 5: *Językowe dziedzictwo kultury materialnej*, red. E. Młynarczyk, E. Horyń, Kraków, s. 399–406.
- Wiśniewska H., 2003, *Leksyka specjalistyczna w księgach przemyskich rymarzy (XVII–XVIII w.)*, „Rocznik Przemyski”, z. 1, s. 155–164.
- Wiśniewska H., 2004, *Wyrazy socjolektu rzemieślników robić, robota i pochodne w XVII i XVIII wieku*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, t. 2, s. 533–541.
- Wiśniewska H., 2015, *Rzemieślnicy i rzemiosła w królewskim Przemysłu (zawodowe słownictwo i frazeologia) XVI–XVIII wieku*, Przemysł.
- Wysoczański W., 2005a, *Nazwy zawodów i zajęć w porównaniach (na materiale frazeologii i paremiologii)*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 5. Opis, konfrontacja, przekład*, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław, s. 443–452.
- Wysoczański W., 2005b, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych. Na materiale wybranych języków*, Wrocław.
- Zajda A., 1999, *Z historii polskiego słownictwa rzemieślniczego. Nazwy narzędzi stolarskich w kilku tekstach z okresu od początku XVII do początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, t. 1226, „Prace Językoznawcze”, z. 19, s. 153–171.
- Zajda A., 2016, *Dawne testamenty jako źródła do dziejów słownictwa z dziedziny kultury materialnej*, [w:] *Dialog z Tradycją*, t. 5: *Językowe dziedzictwo kultury materialnej*, red. E. Młynarczyk, E. Horyń, Kraków, s. 203–227.
- Żuk G., 2010, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska, A. Siwiec, Chełm, s. 239–257.
- Żurawska-Chaszczewska J., 2014, *Słownictwo rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej*, Gorzów Wielkopolski.

On the Need for Research into Material Culture Heritage Preserved in Polish Phraseology and Paremiology

Abstract

The paper is an attempt at a synthetic presentation of one research area in phraseology and paremiology, namely the evidence of old material culture preserved in fixed multi-word units. The author considers previous achievements in this field and indicates the options for completing new tasks connected with collecting, describing and analyzing multiverbisms motivated by material culture realia, and with an attempt at popularizing scientific reflection on this topic.